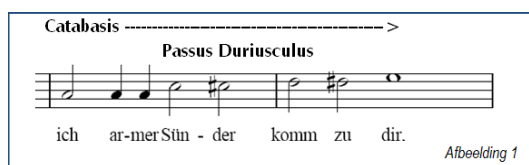

Retorica in de muziek.

Andreas Hammerschmidt: “O barmhertziger Vater”

Tussen 1639 en 1653 publiceerde Hammerschmidt, organist in Zittau, zijn verzameling “Musicalische Andacht”. Binnen enkele jaren werd die zeer populair: Dieterich Buxtehude bestudeerde de verzameling toen hij studeerde aan de Latijnse Schol in Helsingør en ook de familie Bach was vertrouwd met de muziek van Hammerschmidt.

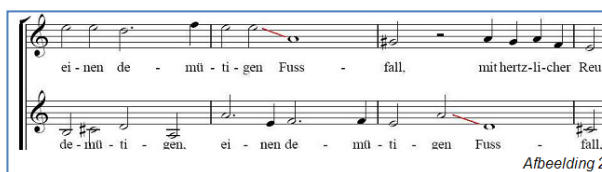
Dit vierstemmige motet toont op indrukwekkende wijze hoe de woorden met behulp van muzikale figuren en kunstige contrapunt verduidelijkt worden: de dalende (**catabasis**) chromatische lijn (**Passus Duriusculus**) bij de woorden “Ich armer Sünder komm zu dir”(afbeelding 1) staat voor het smartelijke aardse leven (in Duitsland woedde tot 1648 de Dertigjarige Oorlog) als weg naar God en de hemel. De voetval voor God wordt door een dalende kwint geschilderd. (afbeelding 2). De bede “O Vater! Erbarme dich meiner” wordt verduidelijkt door het contrast tussen homofone accoorden (**Noema**), chromatiek (**Passus Duriusculus**) en door elkaar lopen van woordaccenten, met een smekende, ja dwingende werking tot gevolg (afbeelding 3).

Catabasis ----->
Passus Duriusculus

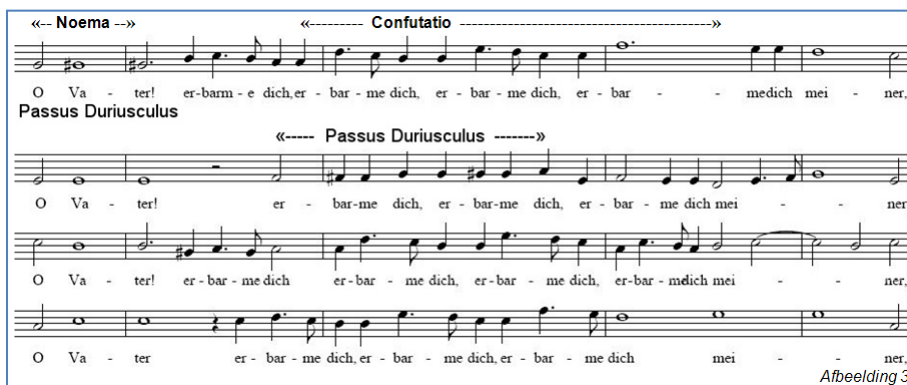
ich ar-mer Sün - der komm zu dir.

Afbeelding 1

ei - nen de - mü - ti - gen Fuss - fall, müt-herz-li-cher Reu
de - ihü - ti - gen, ei - nen de - mü - ti - gen Fuss - fall.

Afbeelding 2

«-- Noema --» «----- Confutatio -----»

O Va - ter! er - barm - e dich, er - bar - me dich, er - bar - me dich, er - bar - me dich mei - ner,
Passus Duriusculus

«---- Passus Duriusculus ----»

O Va - ter! er - bar - me dich, er - bar - me dich, er - bar - me dich mei - ner,
O Va - ter! er - bar - me dich er - bar - me dich, er - bar - me dich, er - bar - me dich mei - ner,
O Va - ter er - bar - me dich, er - bar - me dich, er - bar - me dich mei - ner.

Afbeelding 3

Johann Michael Bach: “Das Blut Jesu Christi” en “Ich weiss, dass mein Erlöser lebt”

Net zoals aan koraalcantates een koraal ten grondslag ligt, zo waren er ook koraalmotetten. Een stem draagt een koraal voor, terwijl de rest van het koor de inhoud van het koraal uitlegt en bespreekt. De twee werken van Johann Michael Bach zijn voorbeelden van dergelijke koraalmotetten.

Johann Sebastians schoonvader werkte als organist en stadsschrijver in Gehren, Thüringen. Deze motetten stammen uit de handschriftenverzameling van de *Berliner Singacademie*, die na de Tweede Wereldoorlog verloren gewaand werd, maar in de 90-er jaren van de afgelopen eeuw in Kiev teruggevonden werd.

Philipp Heinrich Erlebach: “Wer bin ich, o Herr”

Erlebach werkte in Schwarzburg-Rudolstadt (Thüringen). Dit motet van hem komt stilistisch sterk overeen met dat van Hammerschmidt. Meteen al de eerste maten staan vol muzikale figuren. De pauze na het woord “Wer” wordt *Suspirato* (zucht) genoemd. De stijgende lijn in de diskant en de dalende lijn in de bas en de harmonische ontwikkeling met de dominant als doel wordt **Interrogatio** genoemd (afbeelding 4). Zo wordt de vraag in de tekst verduidelijkt. Erlebach gebruikt ook verschillende maatsoorten. Zo worden “Leben und onzalige Wohltat” verduidelijkt met een dansende 3/2-maat.

Suspiratio

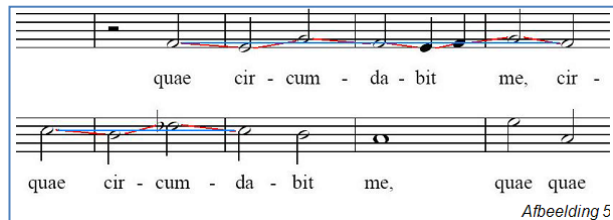
Canto Wer, wer bin ich, Herr, Herr, wer bin ich, Herr, Herr
Basso

«----- Interrogatio -----»

Afbeelding 4

Johann Kuhnau: "Tristis est anima mea"

Kuhnau was Bach's ambtsvoorganger in de Thomaskerk in Leipzig. "Tristis est anima mea" is een echt meesterwerk. De woorden die Jezus tot zijn discipelen sprak worden door rustig in elkaar overvloeiende stemmen voorgedragen. De contrapunt die het hele stuk tekent wordt op maar één plaats door een homofone zin doorbroken (**Noema**): "Jam videbitis turbam..." (Dan zult gij een (mensen-)menigte zien...) Zo wordt de menigte geschilderd, op een manier die lijkt op de "Barrabam"-roep uit Bach's Passies. Enige maten verder vinden we een **Circulatio**, meerdere om een vaste toon heen zwervende noten, die de woorden "... quae circumdabit me..." (... die mij omgeeft ...) onderstrepen (afbeelding 5).

Georg Philipp Telemann: Werfet Panier auf im Lande

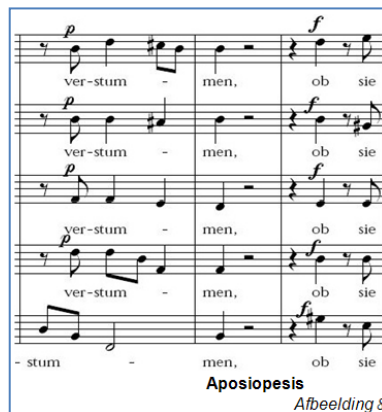
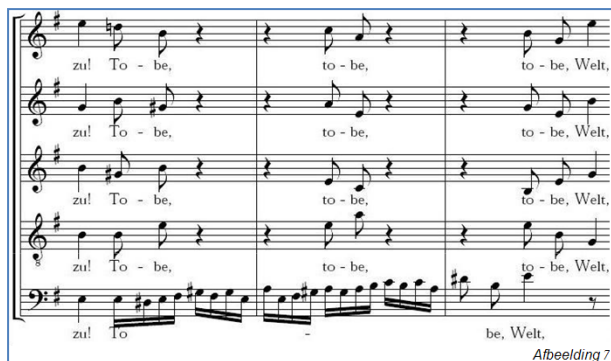
Het motet van Telemann is volkomen tegengesteld aan dat van Kuhnau. Het is in een Königsbergs handschrift overgeleverd. Ook Telemann schildert zijn muziek. Hij blaast op de bazuinen, laat de aarde beven en het land verschrikken. Resultaat is ene kort motet, dat naar meer smaakt.

Johann Pachelbel: Singet dem Herrn.

Pachelbel was een vriend van de familie Bach. Als belangrijkste orgelleraar van Midden-Duitsland gaf hij les aan meerdere verwanten van Johann Sebastian Bach. Dit dubbelkorige motet herinnert aan diens motet met dezelfde tekst. Toch is Pachelbels stuk veel korter en harmonische eenvoudiger. Vermoedelijk was het werk bedoeld voor uitvoering in de Predikerkerk in Erfurt. De akoestiek van die grote kerk staat de uitvoering van harmonisch gecompliceerde dubbelkorige muziek niet toe. Toch moeten de zich afwisselende inzetten van de twee koren een goed effect hebben gehad.

Johann Sebastian Bach: Jesu, meine Freude

Over dit motet valt weinig te vertellen wat aan het publiek niet bekend is. Het ontstond in 1735 voor een begrafenis- of herdenkingsdienst. Aan de koraalverzen zijn teksten uit de Romeinenbrieven toegevoegd. De 57-jarige Bach schrijft op een kwitantie: "Diese Teütsche und herrliche Schriften des seel. D. M. Lutheri [...] habe ich in einer auction erstanden." (Deze Duitse en heerlijke Geschriften van M. Luther [...] heb ik op een veiling verworven). Met deze aankoop completeerde hij zijn Luther-bibliotheek. Ongeveer eenderde deel van de theologische geschriften in Bach's bibliotheek bestond uit werken van Luther (21 foliobanden) en de uitleg ervan. De geest van de grote reformateur was in Bach's leven en werk net zo alom tegenwoordig als de voorstelling van de retorische muziek. Enige voorbeelden: de pauzes (**Abruptio**) in "Es ist nun nichts" (afbeelding 6) staan voor het "Niets". De "Tobe!"-uitroepen worden door Exclamatios in de baslijn versterkt (afbeelding 7) en het "verstummen der Erde" door een algemene rust (Aposiopesis) verduidelijkt (afbeelding 8).

Johann Heinrich Rolle: Der Friede Gottes

Een echte verrassing beleefde ik toen, snuffelend in de Koninklijke Bibliotheek op een oude band met motetten van de Maagdeburgse organist Rolle stootte. Zijn "Friede Gottes" staat helemaal in het teken van de sentimentaliteit. Eenvoudige harmoniën en goed zingbare melodiën vervangen de geleerde stijl van de Barok. De eerste reactie van het koor was: "Is dit Mendelssohn?" - :Nee, dat is het niet!" Maar de 19^e eeuw wierp wel zijn schaduwen vooruit: door de opkomst van de burgerij aan het eind van de 18^e eeuw vermindert de invloed van de vorstenhoven en kerken. Met het zoeken naar nieuwe uitdrukkingmogelijkheden werd de teruggang van de kerkmuziek doorgezet. Omdat de in de Lutherse kerk bestaande verbinding tussen scholen en kerken, die voor geschoolde zangers zorgden, verdween, beschikte de kerk over steeds minder goed opgeleide musici. In de 19^e eeuw werden vele organistenposten niet meer bezet. Zo eindigt de grote tijd van de motetten, waaraan de pogingen van componisten als Mendelssohn, Bruckner of Brahms om ze nieuw leven in te blazen niets kon veranderen.

Jörn Boysen